

Is Jerusalem Still in Ruins? Should We Emend the Prayer of Nachem?

Rabbi Efreim Goldberg
Boca Raton Synagogue
reg@brsonline.org

וְלִירוּשָׁלַיִם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב, וְתִשְׁכּוֹן בְּתוֹכָהּ כְּאֶשֶׁר דִּבַּרְתָּ, וּבָנָה אוֹתָהּ בְּקֶרֶב בְּיָמֵינוּ בְּנֵן עוֹלָם, וְכִסֵּא דָוִד מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תָּכִין. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם.

נחם נחם ① PRAYER of NACHEM

*During Minchah of Tishah B'Av substitute the following conclusion. [If forgotten, do not repeat Shemoneh Esrei.]

נחם יהוה אלהינו את אבלי ציון, ואת אבלי ירושלים, ואת העיר האבלה והחרבה והבזויה והשוממה. האבלה מבלי בניה, והחרבה ממועונותיה, והבזויה מכבודיה, והשוממה מאין יושב. והיא יושבת וראשה חפוי כאשה עקרה שלא ילדה. ויבלענה לגיונות, וירשנה עובדי זרים, ויטילו את עמך ישראל להרב, ויהרגו בדרון חסידי עליון. על כן ציון במר תקבה, וירושלים תתן קולה. לבי לבי על חלליהם, מעי מעי על חלליהם, כי אתה יהוה באש הצתה, ובאש אתה עתיד לכנותה, באמור: ואני אהיה לה, נאם יהוה, חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. ברוך אתה יהוה, מנחם ציון ובונה ירושלים.

...את נחם—continue

REBUILDING JERUSALEM

וְלִירוּשָׁלַיִם And to Jerusalem, Your city, may You return in compassion, and may You rest within it, as You have spoken. May You rebuild it soon in our days as an eternal structure, and may you speedily establish the throne of David within it. °Blessed are You, HASHEM, the Builder of Jerusalem.

*During Minchah of Tishah B'Av substitute the following conclusion. [If forgotten, do not repeat Shemoneh Esrei.]

נחם O HASHEM, our God, console the mourners of Zion and the mourners of Jerusalem, and the city that is mournful, ruined, scorned, and desolate: mournful without her children, ruined without her abodes, scorned without her glory, and desolate without inhabitant. She sits with covered head like a barren woman who never gave birth. Legions have devoured her, and idolaters have conquered her; they have cast Your people Israel to the sword and wantonly murdered the devout servants of the Supreme One. Therefore, Zion weeps bitterly and Jerusalem raises her voice. My heart, my heart — [it aches] for their slain! My innards, my innards — [they ache] for their slain! For You HASHEM, with fire You consumed her and with fire You will rebuild her, as it is said: 'I will be for her, the words of HASHEM, a wall of fire around and I will be glorious in her midst.'² Blessed are You, HASHEM, Who consoles Zion and rebuilds Jerusalem.

Continue: The offspring ...

(1) Cf. Isaiah 1:26. (2) Zechariah 2:9.

NAHAYM (נחם). A petition for the restoration of Jerusalem recited on Tishah b'Ab at Minhah in the fourteenth benediction of the Amidah. The Jerusalem Talmud¹ prescribes a passage relating to the historical background of Tishah b'Ab to be inserted into the Amidah just as passages are placed into the Amidah on Hanukkah and Purim. Nahaym Hashem Elohaynu et avaylay Tziyon ("Comfort, Lord our God, the mourners of Zion") is said late in the afternoon at Minhah because mourning has abated somewhat. In the evening and the morning it is as if one's dead were still lying before him, and consolation is not given until after the burial.² Another reason is that God "kindled a fire in Zion" (Lam. 4:11) and we pray for consolation at Minhah.³

If Nahaym was omitted, it should be said after ANAYNU.⁴ It should not conclude with "Blessed . . . Who comforted Zion" but rather with "for Thou hearkenst, etc."; but if he did not become aware of the omission until after he said "Blessed art Thou, O Lord," he should conclude the benediction, "Who hearkenest unto prayer," and then continue to pray according to the prescribed order, and he need not repeat the

② THE ENCYCLOPEDIA OF JEWISH PRAYER

Amidah.⁵ One who must eat on Tishah b'Ab recites Nahaym at Minhah, but does not say Anaynu.⁶

A short paragraph whose opening words are "Comfort (Nahaym) Lord our God, the mourners of Jerusalem and those who mourn this sad event" is also said in Birkat Hamazon on Tishah b'Ab by one who must eat. If it was omitted and "Blessed art Thou" was said, Birkat Hamazon does not have to be repeated.⁷

1. Ber. 4,3. The prayer in the Talmud begins with Rahaym.
2. Sefer Hamanhig, Hilkhote Tishah b'Ab, par. 26.
3. Rema, OH, 557:1; see also Ta'an. 29a.
4. MB, 557:2, writes that it should be said before Vetehezenah.
5. Kitz Shul Ar (Ganz), 124:19.
6. Poskim.
7. MB, 557:5.

P'tah lanu sha-ar, b'eyt n'ilat sha-ar, ki fanah yom.

Ha-yom yifneh, ha-shemesh yavo v'yifneh, navo-ah sh'areha.

Open Thou the gate, O Lord,
Yea, even as it swingeth closed,
For lo, the day declineth fast.

As the day doth wane, O Lord,
Yea, even as the sun doth set,
O let us enter in Thy gate.

We beseech Thee, O God, forgive, pardon, condone; have pity and compassion; grant us atonement, and subdue our sin and iniquity.

פתח לנו שער. בעת נעילת שער. כי פנה יום:
היום יפנה. השמש יבא ויפנה. נבואה שעריך:
אנא אל נא. שא נא. סלחנא. מחלנא. חמל-
נא. רחסנא. כפרנא. כבוש חטא ועון:

SHULCHAN ARUCH ④ שולחן ארוך (גמ)

תרכג סדר תפלת נעילה, ובו ו' סעיפים:

א לנעילה אומר 'אשרי' וקדיש ואינו אומר 'ובא לציון': הגה וכבר כתבתי דהמנהג במדינות אלו לומר 'אשרי' ו'בא לציון' (א) קדם נעילה: ב בזמן תפלת נעילה (ב) כשהחמה בראש האילנות, כדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה. יוצריך שליח צבור לקצר בסליחות ופסוקים שבאמצע התפלה, וגם אין לו למשך בתפלת נעילה כל תבה ותבה כדרך שמושך בשאר תפלות, כדי שיגמר (ב) [א] יקדם שקיעת החמה. (ג) (ואומר במקום 'תתבנו' 'תתמנו') (טו):

MISHNA ⑤ BERUR MISHNA BERUR

א (א) קדם נעילה. כדי להפסיק בה בין תפלת מנחה לתפלת נעילה: ב (ב) כשהחמה בראש האילנות. הוא (ב) איזה זמן קדם תפלת השקיעה. ומה שכתב שישלים סמוך לשקיעת החמה, (ג) הינו סוף שקיעה שהוא צאת הכוכבים, וסמוך לזה הינו מעט זמן קדם צאת הכוכבים. (ג) ויש אומרים שיכולין להאריך ולהמשיך בתפלת נעילה גם בלילה, ואף-על-פי שהעקר כסבא הראשונה, מכל מקום עכשו שנוהגין כסבא אחרונה אין למחות בידן, (ד) ומכל מקום צריכין על-כל-פנים לזהר ולהתחיל (ט) בעוד היום גדול, וגם זהר לומר החרו "היום יפנה, השמש יבוא ויפנה" (י) קדם הערב-שמש, דאם לא-כן הוא כדובר שקרים לפני ה':)

SHAAR HA'AZIV ⑥ שער אציון

: (ט) ו'אציון': (י) פריימגדים: (יא) בית-יוסף: (יב) בית-יוסף בשם הגהת מ'מוני: (ב) אחרונים: (ג) מגן-אברהם. ואף-על-פי שהט"ו מפרש דכונת המחבר שקיעה ממש [אף השמש בראשי אילנות הוא הצי שעה קדם, ומה שכתב 'סמוך לשקיעה' הינו סמוך ממש], הוא בעצמו כתב שהעולם אין נוהגין בן אלא מסמין עם צאת הכוכבים כדעת הטור, וכל האחרונים נדה"ח והגר"ז וח"א ומט"א [העתיקי בן להלכה: (ג) ב"ח, ומוכא גם במגן-אברהם וש"א: (ד) מגן-אברהם וש"א: (ה) אף לא יהיה קדם פלג המנחה [פמ"ג]: (ו) ואם נתאחר יאמר "היום פנה, השמש בא ופנה" [תרי"ח]:

ר' אהרן דוד הלוי (7) ר' AHAIM DOVID HA'LEVI
SEFARDI C. RABBI - TEL AVIV (1976)
(כ: יז)

יד

המוצדק לומר בתשעה באב בימינו אלה „נחם... את
העיר החרבה והבזויה והשוממה מבלי בניה“

שאלה:

ועוד שאלה לי אליך. עתה אחרי כיבושה של ירושלים בידי צה"ל כשהמוני בית ישראל ממלאים את חצר הכותל-המערבי בקול המון חוגג, היתכן שבתפלת „נחם“ הנאמרת בט' באב בתפלת המנחה, נאמר על ירושלים „העיר האבלה השוממה והבזויה מבלי בניה“.

תשובה:

בזאת צדקת. גם אני הרגשתי בתשעה באב הראשון אחרי מלחמת ששת הימים שאינני יכול יותר לומר בתפלתי דברים אלה, שהם בחינת דובר שקרים לפני ה'. כי לא זו בלבד שכל השנה כולה וביחוד בימי חג ומועד, כולל ה' וכ"ח אייר, שוקקת ירושלים המון חוגג, אלפים אלפים בניה של האומה, באים אל ירושלים החוגגת, והקורנת אושר ושמחה, ומעניקה תחושת כבוד ממלכתי ולאומי בלב כל אדם מישראל, אלא שאפילו בתשעה באב, יום האבל הלאומי, כאשר באים המוני בית-ישראל אל הכותל-המערבי, מעוטפים באבלם על חרבן הכית, גם אז מורגשת פנה מסויימת בלבי, אליה לא יכול לחדור האבל, זו פנה של שמחה על ראשית צמיחת גאולתנו.

ואותו כותל, שידוע גם בשמו „כותל הדמעות“, שבו נגלתה שכינת ה' תמיד כל הימים, גם אחרי החרבן, והיתה עטויה בבגדי קדרות וחושך (כדברי הזוה"ק פנחס רט"ו. ברע"מ. ובתצא רע"ט:), ובהגיע לשם אדם מישראל מיד התעורר בבכי על גלות השכינה, הנה עתה כשבא אדם לשם אפילו בתשעה באב, אינו יכול שלא לחוש שמחה פנימית, בראותו המוני בית ישראל ממלאים את חצר המקדש, וכנראה שגם שכינת ה' אינה עטויה יותר בגדי חושך וקדרות, מול ירושלים השלימה, העיר שחבורה לה יחדיו תחת שלטון ישראל.

ולכן, אין ספק שיש משום דובר שקרים לפני ה'. לומר על ירושלים זאת, „העיר החרבה הבזויה והשוממה מבלי בניה“, וביחוד לפי נוסחת אשכנז, „האבלה מבלי בניה, והחרבה ממעונותיה, והבזויה מכבודה, והשוממה מאין יושב“, שבודאי הוא דובר שקרים.

מסבה זאת נהגתי אנכי להוסיף מלה אחת בלבד, ולשנות מלה אחת בנוסח „נחם“, כדי להמלט מדברי שקר, וכך אני אומר: „נחם ה' אלקינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים (כי כל זמן שלא נבנה בית-המקדש עדיין אנו שרויים באבל) ואת העיר שהיתה חרבה ובזויה ושוממה מבלי בניה. היא יושבה וראשה חפוי וכו' וכו'. ולפי"ז התפלה היא שינחם ה' את אבלי ציון וירושלים, ואת העיר שהיתה עד כה חרבה ושוממה מבלי בניה, אך עדיין זקוקה היא לנחמה, עד שיתקיים בה מקרא שכתוב: ואני אהיה לה גאום חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה.

ואעיר לך פרט שלא שאלתני עליו, אלא שמתוך מכתב-שאלתך נראה שברור לך כדבר פשוט שתפלת „נחם“ נאמרת בתפלת המנחה בלבד, וזה אינו נכון.

וזה לשון מרן: „בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם ה' אלקינו את אבלי ציון וכו' ועננו בשומע תפלה“. ומלשון זו נראה בבירור, שאומר נחם בכל התפלות, כפי שאומר עננו בכל התפלות. והרמ"א כתב: „שהמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת המנחה של ת"ב, לפי שאז הציתו אש במקדש ולכן מתפללים אז על הנחמה“. וכך המנהג פשוט באמת בקהלות האשכנזים. אך לפי דברי מרן, יש לאמרו בכל התפלות, וכך כתבו כמה מגדולי הפוסקים (מרן החיד"א בברכ"י והפר"ח שהיה רבה של ירושלים ועוד), אלא שיש בקהלות הספרדים שנהגו לאמרו במנחה בלבד, וכל קהלה תחזיק במנהגה כדי שלא לגרום ח"ו למחלוקת, אבל אם אפשר להסביר לעבור שדעת מרן היא לאמרו בכל התפלות, ושכן ראוי לקהלות הספרדים לנהוג — מה טוב ומה נעים. יתן ה' ונזכה בקרוב בימינו לנחמת ציון וירושלים, בביאת משיח צדקנו ובבנין בית מקדשנו ותפארתנו.

סיג אה אן נה (סוף ז') (8)

שאלות פול-לט

קמא

כיצד נראתה ירושלים באותם ימים, אבל לומר עליה כיום, העיר החריבה הכוזבה והשוממה מבלי בנייה, זאת לא אוכל להבין. וכבר מאז מלחמת ששת הימים נהגתי בעצמי תיקון זה.

ומה שכותרת כת"ר בפשיטות שגם בבית-שני אמר "נחם" אף שהייתה ירושלים בנייה וכו', זו ודאי צריכה הוכחה גדולה, כי אעפ"י שהתענו על הסריו חמשה דברים (יומא כ"א): וכפי שכת"ר כותב, אבל ודאי ש"נחם" לא היו יכולים לומר, והוא זה מהטבה החיטטרית הפשוטה שתפלת "נחם" היא יחסית חודשת, וחוכרה אחרי חריב הבית השני, ולכן אינה נמצאת בתלמוד בבלי והדברים ארוכים. ואם כותב כת"ר שאמרו איזו תפלה דומה בתכנה ל"נחם", זו ודאי צריכה ראיה חותכת ולא מסתמא.

במכתב שהנני מצרף בזה ימצא כת"ר עוד טענות לצדקת דברי. והנני בברכה נאמנה לכת"ר ובצפיה לגאולתנו השלימה וברגשי כבוד ויקר.

א*

הנני לאשר קבלת מכתב כת"ר מיום א' לסדר... ואת האמת אגיד, שהחלתי מלהשיב תשובות לשואלים בנושא "נחם", וגם דרך העתונות בקשתי לא להקפיד באם לא יקבלו השואלים תשובה, אך מה אעשה וקשה עלי ביותר לא להשיב לת"ח הכותב אלי, ומתוך מכתבו ניכר שבכ"ת"ח הנהיג זאת ועוד, יש במכתבו נקודה חדשה שאחרים לא עמדו עליה, ולכן אשיבנו עליה בעיקר:

והנה כב' תמה עלי, מה ראיתי להציע תיקונים בתפלת "נחם" אחרי שבדורות קודמים שדויתיה וירושלים מיושבת בישראל, רבנים וישיבות וכו' ולא עלה על דעתם לחקו מאומה בתפלת "נחם". זה תמצית השגת כב' עלי.

והשובתי בצדה. הדגשתי בדברי "אחרי מלחמת ששת הימים", והכונה פשוטה ובלורה לשלטון ישראל על ירושלים העתיקה וזהו-הדבר. ואין ספק כי בדרות הראשונים כאשר גוים זרים שלטו

ארבע תשובות בענין נוסח "נחם" בתשעה-באב.

הנני מאשר קבלת מכתב כת"ר מיום י"ט מג"א דגא ומתכבד להשיב:

כת"ר בתמיחתו עלי שנהגתי לחזיק מלת "שהיתה" בתפלת "נחם" של ט' באב, ולשנות מלת היא "יושבת" ולומר היא "ישובה" — שואל: איך נפרנס נוסחאות "עננו" בשאר ימי התעניות... ואמירת "כי בצרה גדולה אנהו" ואיזה צרה... ומדוע לא העירזו הפוסקים על כך וכו'.

לענ"ד פשוט הדבר שימי התענית הם ממש על אותו צדקת שאירעו לאבותינו באותם ימים, ועדיין לא באו על תיקונם, ועומדים אנו עדיין באותה צרה, אם גם אזלי לא בשלמותה. ואין ספק שכל זמן שלא נגאלנו גאולה שלמה ע"י משיח צדקנו, עדיין אין תיקון גמור לחריב הבית וגלות ישראל וכו'. ומה שמציין כת"ר שמחת נצחון אנטבה שאירע ביום י"ז בתמוז, ואיר נאמר בצרה גדולה וכו' (אם הכונה לימים אלה), המיהתי וכי נצחון אנטבה גורל מנצחון מלחמת ששת הימים, ועדיין אנו בצרה, ועדיין נכונים לנו קשיים מדיניים, ואפילו מערכות צבאיות קשות נכונות לנו ער לגאולה השלימה, וכל זמן שלא בא משיח צדקנו עדיין מתענים אנו על הצרות שאירעו לאבותינו "ולנו", ממש כדברי הרמב"ם בהלכות תענית פרק ה' הלכה א' עיי"ש.

ובודאי צודק כת"ר באמרו שימי התענית משחזרים כל מאורעות שאירעו וכו', כמו ימי השמחה, ולכן פשוט שיש להתבטא "זמן שמחתנו" "זמן חרותנו" וכדומה, אף אם נמצאים ביגון וצרה, אבל מכאן ועד לביטויים שהם נגד המציאות והאמת רחוקה עדיין הדרך.

ואדרבא, התיקון שהנהגתי משלים את הרעיון של כת"ר, כדי שנוכל לשחזר את מאורעות אותם ימים, נתאר את כל האמת שחלף א' של ספר זה סימן י"ד בדי תפלת "נחם". מספר הפסוקים היה כמובן גדול הרבה יותר, אך בארבעת התשובות דלהל, ניתנו עיקרים של דברי המשגים והשבויות עליהם. רצוננו לציין בסופו רב, שמספר הכותבים אלינו דברי הסכמה על הפס ה"ל היה גדול עשרת מונים, ומכמתיהם עוררנו מאד בבחינת ייתא רעא דאינא מילתא דחמקבלי (ביצה ל"ח).

אך בומינינו, שאמנם אבלים אנו עדיין ואבלה יחד אתנו ירושלים על חרבן בית-המקדש, אך שבה העיר תחת שלטון ישראל וצה"ל מופקד על בטחונה, היתכן שנאמר "העיר החרבה הבזויה והשוממה מבלי בנייה" האם מפני שיש גולה יהודית, אז תפנה ירושלים לבזויה שווממה? הלא גם בזמן הבית חיו מליוני יהודים (קרוב לששה וחצי מיליון) בחו"ל, והאם אז היתה ירושלים בזויה וחרבה ושוממה?

במרו"כ חיו בזמן הבית אלפי גויים בירושלים וביתר ערי ישראל, והאם משום כך קראו לה אז "חרבה בזויה ושוממה".

ובתקופת בית ראשון עבדו ע"ז בכל פנה בירושלים, האם משום כך היתה העיר בזויה וחרבה ושוממה, ומה בכך שיש חיים בנסיוות ומסגרים בעיר. עובדא זאת אינה מצדיקה עדיין לקרוא לירושלים בזויה ושוממה מבלי בנייה.

והעיקר שבעיקרים, שזו אינה אמת, חרף כל המצב שבב' תואר במכתבו, כיצד נאמר "שווממה מבלי בנייה", כשגרים בה מאת אלפי יהודים, ואל רחבת הכותל באים באלפים.

ושמא משום שאנו מנועים מלבווא אל הקודש פנימה, אל מקום המקדש — האם מקום המקדש הוא כל ירושלים? וישים כב' אל לכו שאנו אומרים בתפלת "נחם" את אבלי ציון, ואת אבלי ירושלים ואת העיר החרבה, הרי כאן, ציון, ירושלים, והעיר, ומה פירושם והגדרתם.

שלמה לויזון בספר "מחקרי ארץ" מעלה השערה כי הוספת וי"ד לירושלים (שכן נקראת במקורה — ירושלים) לשון רבים היא, כי העיר נחלקה תמיד לשתיים, העיר העליונה היא ציון בראש ההר, והתחתונה בשפלת ההר עכ"ל וידוע כי "ירושלים הייתה שתי עיירות אחת עליונה ואחת תחתונה, העליונה נפלה בגורל בנימין והתחתונה בגורל יהודה" (בית המדרש ילינק תרצ"ח חשוד יומא י"ב. זכרים קי"ח: וני"ד: וטוטה ל"ז). וכך מבואר בילקוט שמעוני

על ירושלים היתה עדיין בבחינת חרבה ושווממה גם אם ישבו בה כמה אלפי יהודים, משא"כ עתה. והעיר דרדי מדברי מיר הב"י על בני"ש חסור, הרוואה עיר יהודה בחרבנו אומר... וקורע (כסי' תקס"א). וכתב מיר הב"י והאי עיר יהודה בחרבנו דקאמר דהיינו וכו'. ואפשר דכל שהו בדי עיר"ג אעפ"י שיש בהם ישוב, בחרבנו מקורי, וכן עיקר עכ"ל. ומי לנו גדול ממיר הב"י שקבע בפשיטות שמציאותו של עיר ישראל בידי גויים הן בחינת "בחרבנו" אעפ"י שיש בהם ישוב, ודו"ק.

ועתה שגם זכינו לשלטון ישראל בירושלים, וגם להמוני בית ישראל שגורים בה, וממלאים את חצרות בית ה', הוא הכותל-המערבי בקול רנה ותודה לה, לא מיקרי יותר "בחרבנו". וא"כ איר נאמר "העיר החרבה הבזויה והשווממה", והכל הוא בחינת דובר שקרים לפני ה'. וכמה צריכים לדייק ולקדק בתפלותינו לפני ה' ותמו שכתב הרב בעל-החינוך במצוה תר"ז.

ורצוף בה הנני ממציא לכ"כ תשובה שכתבתי לנשיג אחר, ואולי יש בה כדי תשובה במקצת לטענות אחרות הרמוזות במכתבו. והנני בכרכה ובצפיה לגאולתנו השלימה במהרה.

א

אף כי אוני עונה לשום מכתב היז בתפלת "נחם", משום שאין לי מה להוסיף על מה שכתבתי ופרסמתי בנדון, אעפ"י בתור יוצא מן הכלל, הנני משיב לכ"כ על מכתבו מיום ר"ח מג"א דנא, מטעם הכמוס עמדי.

כל התיאור של כב' על ירושלים של ימינו, ללא מקדש, ואלפי זרים גרים בתורה, וגלות ישראל בחו"ל, הכל אמת ונכון, אך האם זה מצדק לומר דברים שאינם נכונים?

תפלת "נחם" נכתבה במקופה שאחרי החרבן, כאשר הסבו הרומואם שמה ל"אליה קפסוליונה", ואסרו על היהודים לגור בה. באותו מצב כל התיאור של תפלת "נחם" הוא אמת.

תיאור היסטורי נכון ומדויק) ועל כן ציזן במרר תכבה (גם עתה על אותו חרבן ועל אותו חרג של צדיקים) וכו' וכו'.

יתן ה' ומרהר נוכח לגאולת ישראל השלמה וימים אלה יהיו לבית ישראל לששון ולשמחה ולמעדים טובים.

*א

הנגי מאשר קבלת מכתבן אודות תפלת "נחם", מיום ו' מג"א דנא ומתכבן להשיבן:

בראש וראשונה הנני מתיחס אל צלום קטע עתונות, בו העמדת את פסק-דינו של רב אחר גדול בתורה, האוסר לשנות מאומה בתפלת "נחם", מול פסק-דיני המחייב שינוי קל מאוד לתואם התפלה אל המציאות, לבל נהיה בכוחנו דובר שקרים לפני ה'. המקדש וכו' כמבואר בסדרן רב עמרים גאון וכו' ולכן גם "נחם" אמ התכונת בקטע עתון זה להביא לשימת לבי את טענת אותו רב גדול, שרבותינו אנשי כנסת-הגדולה ידעו שעמודי לחרב בית-המקדש וכו' כמבואר בסדרן רב עמרים גאון וכו' ולכן גם "נחם" נתקן לכל העתים והזמנים וכו', הנה פשוט וברור שאין כן הדבר ודברי רב עמרים גאון מכוונים אל תפלת י"ח אשר תקנה אנשי כנסת הגדולה, מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים (כמבואר במגילת י"ז:), ועל תפלה זאת חלים כל הדברים הנ"ל. והתכוונו וראה שמאז תיקונה ועד היום הזה, לא נס ליחה אפילו במלה אחת, ואפשר להתפלל אותה כאילו נכתבה ברוח הקודש, וכל המשנה עד ביאת משיח צדקנו, כי כולה נכתבה ברוח הקודש, וכל המשנה בתפלת י"ח אפילו מלה אחת טועה ביותר, ואינו מבין ענינה ומחזקה.

אבל מה לכל זה ולתפלת "נחם" שלא אנשי כנסת-הגדולה תקנוה. אלא רבותינו שאחרי חרבן הבית השני, וכמו שציניתי במכתבי הנ"ל, וכיצד יעלה על הדעת שרבותינו אנשי כנ"ג שחיו ופעלו בראשית ימי הבית-השני, ניסחו תפלת "נחם", ויכתבו בה תיאור מדויק של חרבן הבית השני שאירע אחרי למעלה מארבע מאות

(ותחלים, ומקורו במכילתא) על הפסוק: כי בחור ה' בציון אהו למושב לז'. עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל א"י כשרה למזבחות. משנבחרה ירושלים יצאה א"י... משבחר בית-עולמים יצאה ירושלים, שנאמר כי בחור ה' בציון, ואומר זאת מנחתנו עזי עד, ע"כ.

מעתה, התפלה היא על נחמת ציון, הוא מקום המקדש, ועל ירושלים היא העיר המתונה, ולפי"ז הסיום ועל העיר החריבה וכו' מן הסתם הכונה לפירכיה של ירושלים רבתי. ברור איפוא, שחזקת קדש וקדשיו אינו בא לירי ביטוי בתפלה באמרנו "העיר החריבה הכזויה והשוממה מבלי בניה" אלא בקטע הראשון בלכ"ר "ציון".

ומדויקים הדברים ביותר כנסת התפלה כפי שבא בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) רחם ה' אלקינו ברחמיך הרבים ובחסדיך הנאמנים עלינו ועל עמך ישראל, ועל ירושלים עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל העיר האבילה וכו', הנה כי כן התפלה על שוממות המקדש הוא בקטע "ציון משכן כבודך", ואין כל קשר לחרבן הבית עם הביטויים עיר אבילה חריבה ושוממה.

ועתה אוסיף עוד, אם נאמר "היא יושבת וראשה חפוי כאשר עקרה שלא ילדה ויבלעוה לגיונים וירשוה וכו'", האם יש לך שקר גדול מזה, האם ירושלים יושבת בראש חפוי תחת לגיונות רומי ביום הזה?

אבל לפי התיקון הקל שהצעת, הכל מיושב היטב:

נחם ה' אלקינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים, ואת העיר האבילה (כי אכן בולנו אבלים עדיין על חרבן בית מקדשנו ועל גלות השבינה) שותחה חריבה בויה ושוממה מבלי בניה (ר"ל שאנו מתפללים לנחמת העיר, זו שהותה חריבה וכו' והתקופה עדיין לנחמתה). היא יושבת וראשה חפוי... (אז) ויבלעוה לגיונים וירשוה (אז) ויטילו את עמך לחרב והדרגו בדרון חסידי עליין (כל הנ"ל)

על הדיעת אפילו לטנהורזי גדולה שבירושלים להטיל מרות וסמכות, וכ"ש לדורות שאחרי החרבן שבטלה סנהדרין, וכ"ש וק"ו לדורנו.

ועתה אישיב בקצרה על דבריו במכתבך :

מה ראית לחשוות תיקון קל שבקלים באמירת "נחם" שנתקנה אחרי החרבן, ונועד לתאמה אל המציאות, אל אותם הורסיידידת, הטוענים נגד דיני התורה ממש, לא ידעתי מה דמות תערוך ותשוך.

ומה שטענת "לגופו של דבר", על "השממה הרחוקה" של ירושלים, על אותה "מכביה" שטכס סיומה נערך שם וכו', ואין ספק שבכך אתה צודק, ויש בחיינו הרבה שממה רחוקה. אלא שאין לכל זה ענין לתפלת "נחם" המסורתית, והיית יכול לחבר תפלת "נחם" חדשה, ולקונו על השממה והחרבן הרחוקים, שאין איש מנסה להתעלם ממצאוותם, אבל לא לבטא דברי שקר לפני ה' בתפלת "נחם" המסורתית, שמתבררה כיוונו לחרבנה הפיסי, והיותה שוממה מבלי בניה ממש.

ומבחינה זאת, לגופו של דבר באמת, טעות מרה בידך, והביבים הם אותם בניג שבאים לחצרות בית ה' בכל מצב וככל תנאי, והלאי וחיינו זוכים שכל ישראל בהמוניהם יעלו ויבואו בכל טומאתם, כדרשת רבותינו על הפסוק, ותבואו ותטמאו את ארצי, הלאי שתבואו ותטמאו את ארצי, או כדרשתם במדרש איכה, "הלאי חיי ישראל עמי ואפילו הם מכעיסים אותי". ואין אתה רשאי לקרוא לירושלים "שוממה מבלי בניה" מפני שחלק מהם עזבו דרך ה' (והלא אלפים רבים שומרי תורה הם), וכך אמר ר' מאיר "ביז כר וביז כר קרויים בניג, שנאמר בניג סכלים תמות, ואומר בניג לא אמנו כם, ואומר זרע מרעים בניג משרחתיים (קידושין ל"ג). והקב"ה ית"ש אותה הוא את אותם הבנים, אשר אותם ביות במכתבך, הרבה יותר ממה שמסוגל אדם לאחזק את הכשרים והצדיקים בישראל, והדברים ארוכים ודי למבין.

שנה (העיר החרבה הבזויה והשוממה... ייבלעוה לגיונים, הכונה רומי, וירישוה ויהלנו בידון חסידה עליון וכו'), וכל זה בזמן שהחלו לבנות את ירושלים והומותיה ובית-המקדש. זה דבר שאין הדיעת סובל כל עיקר.

ברור איפוא שאחרי חרבן נחמנה תפלה זאת, ולא אנשי כנסת-הגדולה תקנוה, ולא הלים עליה כל דברי רב עמרם גאון שנאמרו על תפלת י"ת. ולכן אין תפלת "נחם" נמצאת בתלמוד בבלי, אלא בירושלמי. ואף גם זאת הנוסחא שונה בסודרי רבותינו גדולי הראשונים, והשניניים הם גדולים ועצומים. ומכאן שלא נאמרה תפלת "נחם" על דרך תפלת י"ת, ואין נוסחתה מחוייב כמות שהוא ככל ועיקר, והלא גם עיקר אמירתה אינו מחוייב, והשוכח לאומרה אינו חוזר, והדברים ארוכים.

ואם כונתך (באותו קטע עתון מצולם) לרמזו לי שאותו רב גדול כבר פסק שאין לשנות, ולא היה ראוי מצדי לחלוק עליו, אישיב, שזה כחה של ההלכה, ומעולם לא היה פסק הלכה של שום גדול בישראל מאחרי התינת התלמוד, פסק מחייב, והרשות נתונה לכל אדם לחלוק בראיות נכונות ונכוחות אפילו על רבותיו (עיי' במ"ש בספרי "דבר המשפט" חלק ג' פ"ו הלכות א"א). ואפילו הרמב"ם ומרדכי ז"ל חלקו עליהם גם בני דורם וגם הבאים אחריהם, וכדברים רבים אין אנו עושים כמותם, והדברים ארוכים.

זאת ועוד אפילו בית-הדין גדול שבירושלים, הסנהדרין, שהעניקה להם תורה סמכות עליונה לפסוק לכל ישראל, החייבה מיתה לכל מי שיעשה או יורה לעשות בניגוד להוראתם, והוא חזקו-ממרה שנוכח בהלכה, לא נאמר אלא בדברים גדולים ועקרוניים בלבד, היינו כשהתורה לעשות בדברים שיש בודזגם כרת ושנגתם מטרים (כמבואר בסנהדרין פ"ז ופסק להלכה ברמב"ם הלכות ממרים פרק ג' ה"ה) אבל ביתר משפטי התורה, וכל שכן בדברים שאינם מזו התורה, וכ"ש וק"ו בדברים שחם מעין ענין "נחם", לא עלה

Nahem According to נוסח צה"ל (R. Shlomo Goren):

נחם ה' א-לקינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים ואת העיר האבילה החרבה וההרוסה. ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה, לבי לבי על חלליהם, מעי מעי על הרוגיהם, ולישראל עמך נתתה, נחלה ולזרע ישורון ירושה הודשת. נערה ה' א-לקינו מעפרה והקיצה מארץ דויה שוטף כבוד גוים, כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה כאמור "ואני אהיה-לה נאם ה' חומת אש סביב" ולכבוד אהיה בתוכה. בא"ה מנחם ציון ובונה ירושלים.

ירושלמי, ברכות פ"ד ה"ג (הירושלמי המפורש, נערך ע"י הרב שלמה גורן, י-ם, תשכ"א) דף פ"ה ע"א:

רחם ה' אלקינו ברחמיך הרבים ובחסידיך הנאמנים עלינו ועל עמך ישראל ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבילה והחריבה וההרוסה והשוממה הנתונה ביד זרים הרמוסה ביד עריצים וירשוה לגיונות ויחללוה עובדי פסילים ולישראל עמך נתתה נחלה ולזרע ישורון ירושה הודשתה. כי באש היצתה ובאש אתה עתיד לבנותה כאמור: ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה.

Nahem According to R. Hayyim David HaLevi (Aseh Lekha Rav ,II, p. 144):

נחם ה' א-לקינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים, ואת העיר האבילה שהיתה חריבה בזויה ושוממה מבלי בניה. היא ישבה וראשה חפוי, כאשה עקרה שלא ילדה. (אז) ויבלעוה לגיונות, וירשוה (אז) עובדי זרים, ויטילו את עמך ישראל לחרב, ויהרגו בזדון חסידי עליון. על כן ציון במר תבכה, וירושלים תתן קולה, לבי לבי על חלליהם. מעי מעי על חלליהם. כי אתה ה' באש הצתה ובאש עתיד לבנותה. כאמור: ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב, ולכבוד אהיה בתוכה. בא"ה מנחם ציון ובונה ירושלים.

מנוסח התפלה שנתקן ע"י רבותינו הקדושים, אשר רוח ה' דבר עם ומלתו על לשונם. וכל חיבה ותיבה וכלל ואת שתיקנו במסכת הברכות והתפלות, נגזרים בהן סודות נשגבים ומופלאים, ודברי קדשם מיוסדים על אדני פז כרזין עילאין פמירין. וכמ"ש מרן החיד"א בשו"ת חיים שא"ל (סוף סימן יא): "כי גודע שכל עניני התפלות בנויים ומיוסדים על אדני רזי עולם כמו שנראה מהזוהר הקדוש וכתבי רבינו האר"י זצ"ל, שהכל מתקן ומסודר בנוונתו עליונותו, ובה נבין מ"ש (בברכות כח:): "אמר להם רבן גמליאל הזקן לחכמים כלום יש בכך אדם שיוודע לתקן ברכת המינים, עמד שמואל הקטן ותיקנה", ולכאורה יפלא על גדולי ישראל רבן גמליאל וחכמים שבדורו, כי מה חכמה היא זו לתקן דברות שהם כלשון הקודש וכו', אלא שלזהות וכל אות ואת מנוסח הברכות סוד שמו ביחוד וזיווג מדות העליונות, לפיכך צריך חכם גדול שרוח הקודש שורה עליו לכנין הדברים לפי סודן, ולעת פגם המינים והמשכת האורות לזרות יניקת המס"א וכיו"ב, דברים העומדים בדומה של עולם". (ועמד שמואל הקטן ותיקנה, כי לו נגלו כל מעלומות חכמה, וכל רז לא אנוס ליה, כמבואר בסנהדרין יא). עכ"ת ד. וכן כתב הפני יהושע בחידושיו לברכות (כח:): "וכ"כ הגאון יעב"ץ בספר מנדל עוז. והגר"ח מוואלוז'ין בספר נפש החיים (שער כ פרק יג) ע"ש. ואם כן מה כוחנו לשנות הנוסח שכתפלת נחם, שהוא מעין המאורע בתפלות תשעה באב, ואין אמתו יודע עד מה.

ובאמת שגם לפי פשוטו יתבאר הנוסח של תפלת נחם, שהוא "על הר ציון ששגםם שיועלים הלכו בו". כי מקום המקדש ומכיבוטיו נחונים ביד ורים שונאי ישראל, וירושלים העתיקה עודנה מלאה גילולים של עכו"ם, ככמה כנסיות סמאות, ואשר על ידי כמריהם ומנהיגייהם דם גילולים נשפך כמים בכל הדורות, וכסביבות המקדש קבורים ישמעאלים, סביב רשעים ותחלתן, ולכל עם ישראל אמור מין התורה להכנס להר הכית משום פוממת מות, ותעריבים מכניסים פגרי מתייהם אל המקום המקודש לנו ביותר. (וכמ"ש בזוהר חדש פרשת ויצא, פעם אחת ראו חכמים את רבי אלעזר בן ערך שהיה יושב וכוכה, וכשנשאל לפשר הדבר, אמר, אני כוכה על אבן השתיה שבמזרח בית המקדש, והמשרי: הוי אבן הקדושה העולה על כל קדושה! היאר עתידים אמות העולם ללול כן, ולחושב מתייהם תפמאים עגלי, לסמאות המקום המקודש, כי אנכי הראה שעל אבן השתיה עתידין לתת האמות את פגרי מתייהם, מי לא יככה על כך, איי לאתו הדור שיתחדשו בו דברים אלה! וכתב על זה בספר אלה מסעי (דף יב ע"א), ולעיניו הרואות שחזיון נבואתו של רבי אלעזר בן ערך נתקיים כעת בעזרה"ר, שהישימעאלים מכניסים מתייהם קודם קבורה על אבן השתיה, שהיא בכפת קודש הקדשים. וכ"ה בספר חב"ת ירושלים עמודים

סימן מג

שאלה: האם לא הגיעה השעה לשנות את הנוסח שבתפלת "נחם" הנוארת בתשעה באב? ובמיוחד מה שאומרים על ירושלים: "העיר החריבה והבויה והאבלה והשוממה", שאינו תואם את המציאות כיום, כי לשמתחנינו עינינו היואות שירושלים הולכת ומתפתחת בקצב מהיר, והולכת ונבנית ומתורשת עם פניה ברויה לאלפים ולרכבות מירושאל, כן ירבה ואל הכותל המערבי נחללים מפל קצוי תכל, אלפים ורכבות בקול רנה ומורה המון חוגג. תשובה: תפלת "נחם" שהיא מעין המאורע בתשעה באב, נזכרה בירושלמי (בפרק ד דרכות הלכה ג). וכסידור רב סעדיה גאון (עמוד שיח), וכסידור רב עמרם גאון חלק ב (דף קל"ב ע"א), תוך שינויים קלים. ע"ש. והנה מבואר כסידור רב סעדיה גאון (במבוא עמוד י'), שבתפלות ובמסכת הברכות אנו סומכים על המקובל בדינו במסורה מנביאי ה' ואנשי כנסת הגדולה, שהיו להם שני סדרים בתפלות, סדר אחד לזמן מלכות ישראל, וסדר אחר המיועד לזמן הגלות. ע"ש. והו על פי מה שאמרו (כנויר לב:). שיודעיים היו שעתידי המקדש ליחרב. [ובספר סדר חיוס דף ח ע"ב, כתב, נוסח ברכת אמת ויצא נתקן ע"י בני הגולה שהיו רחוקים מירושלים, וכששלה אחריהם עזרא, לא רצו לעלות, באומרים, הואיל וביית המקדש השינו עתידי ליחרב ועתידים לנלות פעם אחרת, למה לנו להכפיל יגוננו, טוב לנו לעמוד במקומו ולעבוד את ה', וכדי שלא יחזיקים בלשעים ומחוסרי אמונה, כתבו זה השבח הגדול והקדוש. וכן הוכח בספר שלמי צבור (דף ק ע"ב). ע"ש.] נמצא שגם הנוסח של תפלת "נחם" המקובל בדינו מדורי דורות יסודתו כהרלי קודש, על ידי רבותינו אנשי כנסת הגדולה. ורבי דוד אבודרהם (בה"ט ע"ד) כתב, כביאר תפלת "נחם": "את העיר האבלה, על שם הכתוב דרכי ציון אבלת (איכה א, ד). חתרכת, על שם אשר ירושלים חרבה ושעריה נצתו באש (חמויה ב, יז). וכן נאמר נחם כל חרבותיה. והכוונה, על שם ראה ה' והביסה כי הייתי זוללה. והשוממה מפלי בנייה, על שם כי רבים בני שוממה, ונאמר כל שעריה שוממים. וראשי תיבות של "אבלת חרבה כוויה שוממה", "אחכשי", לרמוז כיום חבוש ה' את שבר עמיו". ע"ש. ולכן מי הוא זה ואיזהו כדורות אלו שיכול להרחיב עוז "לתקן", ולשנות

רסדרמה). ועיקר יישובה של ירושלים בזמן הבית שהיה בצד דרום של בית המקדש, מאוכלם עדיין על ידי הערכים שונאי ציון, ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזיו אל, (ראה מוכה נב:). וכמה בתי כנסת שהיו לתפארת עמנו בעיר העתיקה, עודם חרבים ושוממים, מעת נפילת ירושלים העתיקה בידי הלגיונות של ירדן. ועוד כהנה וכהנה, היש לך בזיון וחורבן ושממה גדולים מאלה? על זה היה דוח לבנו על אלה חשכו עינינו. וכבר אמרו חז"ל בירושלמי (יומא פרק א הלכה א): „כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו הוא החרבו". ואמנם אנו שרים ורוקדים על שזכינו לחזור לכותל המערבי, שהוא שריד בית מקדשינו, שכולו זכר לחורבן, וכמ"ש זכור תזכור ותשוח עלי נפשי, וכמ"ש בספר כפתור ופרח (פרק ו דף יא ע"ב), שגם העליה לרגל בזמן הזה כדי להרבות עגמת נפש וכו'. ע"ש. וידוע המשל של הרה"ג ר' יעקב קרניץ, המגיד מדובנא בספר אהל יעקב (פרשת וילך דס"א ע"א), על הפסוק המה אונך לרגתי, כי שכעה ברעות נפשי וכו'. ע"ש. ועדיין רחק ממנו מנחם משיב נפש.

ומלבד זה גם הרוחניות של ירושלים היא בעוה"ר בשפל המדרגה, כמו שפירשו במאמר: „אזכרה אלקים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה, וירושלים מושפלת עד שאול תחתיה". כי מה מאוד ידאב לב כל החרד לדבר ה' על התפרקות הדור מחיי תורה ומצוה, חינוך אלפים ורבבות מילדי ישראל ללא תורה וללא מצוה, והרס חומת הצניעות והמוסר, וריבוי חילולי השבת, והפרת סדרי הכשרות, ועוד כהנה וכהנה. בושנו וגם נכלמנו כי שודדו ארמנותינו, אלו הארמונות של תורתנו הקדושה. ותפלתנו להכורא יתברך, ישוב ינחמנו יכבוש עוונותינו. וצום החמישי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, ויקויים בנו שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם ובירושלים תנוחמו.

(10) RABBI SOLAVEITCHIK

בענין אמירת נחם

כשנכבשה ירושלים במלחמת ששת הימים היו אלו שרצו לשנות את נוסח תפלת נחם: ואת העיר האכלה והחרבה והבנויה והשוממה האכלה מבלי בניה והחרבה ממעונותיה והבזויה מכבודה, והשוממה מאין יושב, והיא יושבת וראשה חפוי כאשה עקרה שלא ילדה, שטענו שהרי ירושלים עכשיו ביד ישראל ואינה עוד חרבה ובזויה.

ורבינו התנגד לדבריהם בכל תוקף, ראשית מפני שאין לנו לשנות את נוסח התפלה שנחקן על ידי חז"ל. ועוד אמר שכל זמן שהמקדש חרוב, אף שירושלים בנויה וכיד ישראל, מ"מ נחשבת ירושלים גם לעיר חרבה, שהרי להרמב"ם קדושת ירושלים היא קדושת מקדש, וכדמבואר ברמב"ם בפ"י המשניות על המשנה בר"ה (דף כט:): דתנן יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה; והרמב"ם פירש דמקדש היינו כל ירושלים. וכן הוא ברמב"ם פ"ב משופר הל' ח'. ולכן פסק הרמב"ם (רפ"ו מהל' בית הבחירה ה' ט"ו) דקדושת המקדש וירושלים אינה בטלה, דהוי מפני השכינה. וכונתו, דירושלים הוא חלק מהמקדש, ולכן כל זמן שהמקדש חרב, אף ירושלים נחשבת כחרבה.

גר' קדם
(>: קדם)
HAREEI
KEDEM

א. כתב ה"י בא"ח (סי' תקנ"ז) "ירושלמי תצובה הרי"ף והרא"ש צוקף מסכת תעניות, ואיתא התם, היכן אומרה [לתפלת נחם], א"ר ירמיה כל דבר שהוא להצא אומרו צעבודה

וכל שהוא לשעבר אומרו צהודאה, וכתבו הרי"ף והרא"ש ונהגו עלמא למימרא צבונה ירושלים, וסמכו אהא (ע"ז ת, א) דאמר רב יהודה בר שמואל בר שילת משמיה דרב, אע"פ שאמרו שאל אדם לרבי צשומע תפלה אם צא לומר צצוקף כל צרכה מעין אותה צרכה אומר, ול"צ צציאור פלוגתא מנהגו עם הירושלמי.

והציאור נראה, דלשיטת הרס"ג אמירת נחם אינה דין של מעין המאורע, כמו שנקט הרא"ש צקושיתו ע"פ ל' הירושלמי, דאין דין הזכרה של מעין המאורע אלא ציום שיש צו קדושת היום וקרצן מוסף, משא"כ בת"כ שאין צו קדושת היום, אין צו דין הזכרה של מעין המאורע, אלא הוא קיום של ניחוס אצלים, וכעין תפילת 'המקום ינחם' צבית האצל, ולצקשת נחמה סגי צפעס אחת בת"כ, ולכך צוחרין את הזמן השפל ציותר, כשעולה זכרון הצית הנשרף צאש וצפלות ירושלים ואצליה, זהו הזמן הכי ראוי לנחמה.

וגראה לצאר, דשורש המחלוקת היכן אומרו, תלוי על מה מתאצלים ומתפללים בת"כ, האם עיקר האצילות והתפלות הם על חורצן העבודה הקדושה והכפרה, עלי צצחי תמידיה ומצבח קטוריה, א"כ המקום של תפלת נחם הוא צרלה צצרכת העבודה. [ומה שמוזכרים יעלה ויצא צרלה, הוא משום דעיקר התפלה הוא שיעלה זכרונינו לטובה, וזכרון הוא ע"י הכפרה, וכדכתיב (צמדבר י, י) 'ותקעתם צחלוצרות על עולותיכם ועל צצחי שלמיכם והיו לכם לצכרון לפני ה' אלוקים', ומשו"ה מוזכרין יעלה ויצא צרלה שהיא צצרכת העבודה]. אך לפי מנהגנו עיקר האצילות בת"כ הוא לא על חסרון העבודה, אלא על חורצן ירושלים והמקדש, על כך שהעיר רצתי עם היתה כאלמנה, עלי ארמון אשר נוטש, ועלי כבוד אשר גלה צעת חורצן צציריה, ונעשית לעיר הצויה והחרצה והשוממה, וע"כ מקומו של נחם הוא צצרכת צונה ירושלים, דמיירי צצכין ירושלים והמקדש.

והגה צרמ"א (סי' תקנ"ז) כתב, מי שאכל צע"כ יאמר נחם צצרכת המזון (מהרי"ל), ולכאורה צצרי הרמ"א לא אחיין שפיר למש"נ, דאין דין הזכרה של מעין המאורע בת"כ, אלא הוי דין ניחוס גרידא, וסגי לזה צניחוס צשעת תפלה צמנחה, וא"כ אין יסוד להזכרה צצרהמ"ז, וז"ל הציגהר"א שס, למד ממ"ש ציו"כ ס"ס תרי"ח [דחולה האוכל ציוהכ"פ חייב להזכיר יעו"י צצרהמ"ז], ולא דמי דהא אמרינן צשצת שס (כד, א) ימים שאין צהס קרצן מוסף כו' אין צהס הזכרה צצה"מ, ולא דמי לחנוכה דשס משום פרסומי ניסא, ודצרי הציגהר"א הם כמש"נ, דגם ההזכרה צתפלה אינה משום מעין המאורע, אלא הוא דין צפ"ע של נחמה צבונה ירושלים. אצל הצי" בהמשך דצריו שס, מציא מהריטב"א שנחם הוא הזכרה של מעין המאורע, ומזכירין צכל התפלות אלא שצערצית ושחרית אומרים רחס, כי עדיין מתו מוטל לפניו, ואילו צמנחה דאין מתו מוטל לפניו אומרים נחם, ולשיטתו מזכירין רחס ונחם גם צצרהמ"ז, וע' גם צרמז"ס צפ"א מהתפלה הי"ד שצבואר דמזכירין צכל התפלות כרצ עמרס גאון הנ"ל, ולשיטתם י"ל דס"ל כהריטב"א וכפשט לשון הירושלמי, דהוא דין הזכרה של מעין המאורע.

ב. שם צטור, וכתב א"א הרא"ש ז"ל כל ימי תמהתי למה אין אומרין אותו (נחם) אלא צתפילת המנחה, כיון דקאמרינן [צירושלמי] יחיד צת"כ לריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא צכל תפלותיו קאמר, וכתב עלה הצי"י, 'והרד"א כתב שהיא מחלוקת צין רב עמרס (סרע"ג ח"ב סי' ל"ח) ורצינו סעדיה (ע' סי' רס"ג עמ' שי"ח הערה 16) ושפשט המנהג כצצרי רצינו סעדיה שאינו אומר אלא צמנחה. ונ"ל שטעם רצינו סעדיה משום דלעת ערב הציחו צו אש, הלכך צצאותו שעה מזכירין שפלות ירושלים ואצליה ומתפללין על תנחומיה, עכ"ל הצי"י.